

**HAAT IS EEN
DEUGD**

Lieven Saerens

HAAT IS EEN DEUGD

Het credo
van de
Jodenjagers

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

Coverfoto: ©Auditoraat-Generaal

Omslagontwerp: Studio Lannoo

Vormgeving: Studio Lannoo en Karakters

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2017 en Lieven Saerens

D/2017/45/358 – ISBN 978 94 014 3779 0 – NUR 689

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

7	Inleiding
11	De Vlaamsche Militie en het Verdinaso
21	Volksverwerking
41	Ten Aanval!
63	Antwerpen, bakermat van nazigezinde, antisemitische organisaties
73	Knoop ze op! De Joodse bootvluchtelingen van de St. Louis, zomer 1939
79	De Tweede Wereldoorlog
79	<i>De ‘verdachten’ van mei 40</i>
85	<i>De hoofddaders: de Duitsers</i>
94	<i>De Antwerpse Jodenhaters opnieuw in actie</i>
108	<i>Paasmaandag 14 april 1941. Een Antwerpse ‘Kristallnacht’</i>
116	<i>Reacties op de ‘Kristallnacht’ in de Antwerpse verzetspers</i>
118	<i>Gewillig Antwerpen: Klopjacht op Joden en medewerking van de Antwerpse politie</i>
141	<i>Reacties van de Antwerpse omstaanders op de Jodenrazzia’s</i>
145	<i>Onwillig Brussel</i>
161	<i>De Jodenjagers van de Vlaamse SS</i>
172	<i>Vijf ‘betrouwbare’ Jodenjagers-SS’ers</i>
195	<i>De kennis over de Jodenuitroeiing</i>

207	Bevrijding en Naoorlog
207	<i>De Antwerpse autoriteiten en politie buiten schot</i>
212	<i>De Duitse oorlogsmisdadigers</i>
216	<i>De Antwerpse Jodenjagers voor het gerecht</i>
220	<i>Een nieuw leven voor de collaborateurs</i>
225	<i>Negationisten</i>
231	<i>De vergeten Kazerne Dossin</i>
235	Eindnoten
257	Register

INLEIDING

Aanleiding tot dit boek is een foto die ik ontdekte in het Felixarchief (Stadsarchief) in Antwerpen. Op die foto staan Gustaaf Vanniesbecq, Antoon Lint en René Bollaerts in het uniform van een paramilitaire Vlaamse militie.¹ Dit trio was mij al vroeger bekend als vooroorlogse antisemieten en nazi's van het eerste uur, die zich tijdens de bezetting tot Jodenjagers zouden ontpoppen. Allicht niet toevallig staan ze op de foto broederlijk naast elkaar. Ze zouden alle drie trouwens een haast identiek parcours afleggen.

Staan links Antoon Lint, naast hem René Bollaerts, zittend links Gustaaf Vanniesbecq. Van welke militie ze het uniform dragen is niet duidelijk, mogelijk van de verder besproken Actie-Groep, opgericht in 1938. De foto dateert in elk geval uit de jaren 1930. (Foto Felixarchief, Antwerpen)

Vertrekkend van dit trio breng ik hun kompanen, de andere Jodenhaters-Jodenjagers in beeld. In totaal gaat het om een zestigtal figuren, waarbij de nadruk weliswaar op enkele Antwerpenaren ligt, maar er komen evenzeer niet-Antwerpenaren aan bod.

De titel *Haat is een deugd* ontleende ik aan de uitgegeven briefwisseling van Gustave Flaubert.² Maar de uitspraak kwam haast letterlijk uit de mond van de hier verder beschreven Jodenhaters. Ik tracht in het denken, de hersenspinsels, de ideologie van die Jodenhaters te komen. Wat dreef hen? Hadden zij enige empathie of mededogen voor hun slachtoffers? Konden zij zich voorstellen dat dit hun eigen vrouw en kinderen kon overkomen?

Ik had ook als titel *Het feest van de haat* kunnen kiezen, zoals in 1966 voor het eerst gebruikt door Nemrod, pseudoniem van de destijds afgekeurde Oostfrontstrijder en franciscaan Renaat De Muyt. De Muyt situ-

Een van de zeldzame publieke beelden van Nemrod/Renaat De Muyt. Hier naast Karel Dillen, de toenmalige voorzitter van het Vlaams Blok.

eerde dat feest van de haat echter in september 1944, tijdens de 'straatrepresie' tegen collaborateurs.

De titel *Het feest van de haat* werd in 1983 overgenomen door de eminente historicus-jezuïet Karel Van Isacker voor een hoofdstuk in zijn alomtebepubbelde boek *Mijn land in de kering*. Zowel Nemrod als Van Isacker vergisten zich evenwel. Het ‘feest van de haat’ begon niet in september 1944, maar wel al in mei 1940.³

In dit boek heb ik het niet alleen over de Antwerpse antisemieten. Ik kan echter andermaal niet voorbijgaan aan de medewerking van de Antwerpse autoriteiten aan de Jodenvervolging. Daarbij komen talrijke nieuwe gegevens aan de oppervlakte, zoals het optreden van individuele politieagenten. Bovendien leg ik nog duidelijker dan in mijn vorige publicaties de nadruk op het verschil tussen Antwerpen en Brussel. Ook ga ik in op de vraag wat men toen over de Jodenvervolging wist en op de naoorlogse berechting van zowel Vlaamse als Duitse Jodenvervolgers. Tot slot komt de Joodse herinnering aan bod: de Kazerne Dossin. De tekstpassages worden telkens met bijhorende afbeeldingen afgewisseld. Het gaat bijna altijd om unieke, nooit eerder gepubliceerde foto’s, afkomstig uit de naoorlogse gerechtelijke dossiers van de Jodenhaters. Zowel de daders als de slachtoffers krijgen een gezicht en de slachtoffers krijgen hun respect terug. Enkele tientallen van deze laatsten worden in beeld gebracht.

Het is een triest verhaal. Maar men mag niet vergeten dat in alle lagen van de bevolking mensen bereid waren hun hart te laten spreken. Zij openden hun deuren voor de vervolgd. Ware vrienden in de nood. In Antwerpen was dat weliswaar een bijzonder kleine minderheid, maar ze verdienen precies daarom des te meer respect. Het is dankzij hen dat te midden van de morele neergang de moraal overleefde.⁴

Hier past ook een woord van dank. In de eerste plaats aan alle collega’s van het CEGESOMA. In het bijzonder aan Karima en Anne. Lazen mijn boek na: Etienne Verhoeyen, Herman Van de Vijver, Louis Vos, Jan Creve en – zoals steeds – Jos Verhoogen.

DE VLAAMSCHE MILITIE EN HET VERDINASO

In 1930 werd in Antwerpen door Jef Missoorten, gewezen oorlogsvrijwilliger en kleermaker, de Vlaamsche Militie opgericht, een Vlaams-nationalistisch verweerkorps. De leden, een veertigtal, droegen een kaki uniform, zwarte laarzen, een zwarte flat en een slagstok.⁵ Hun vijand was toen nog niet 'links', laat staan de Joden, maar wel het 'fascisme', het Belgisch-nationalisme. Leden van de Vlaamsche Militie trainden toen nog samen in hetzelfde Antwerpse lokaal met communisten en Joden.⁶

Tot de leden behoorden Gustaaf Vanniesbecq, René Bollaerts en Antoon Lint. Vanniesbecq was een mecanicien, geboren op 25 november 1913 in Deurne. Hij had een moeilijke jeugd achter de rug en ontpopte zich tot een ware onderwereldfiguur. Op twaalfjarige leeftijd, in 1925, werd hij door de kinderrechter voor landloperij berispt en naar het Centraal Observatiegesticht voor Jeugddelinquenten in Mol overgebracht. In 1929, op zestienjarige leeftijd, werd hij tot een maand veroordeeld wegens verboden wapendracht. Een jaar later wegens diefstal. Nog een jaar later, in januari 1931, opnieuw wegens diefstal en een maand later wegens 'wangedrag'. Nadien werd hij portier van een 'kabberdoes' in het Antwerpse 'Statiekwartier' en souteneur. Daarom werd hij na de oorlog door de Antwerpse socialistische *De Volksgazet* spottend 'De mislukte Horst Wessel van Vlaanderen' genoemd, berucht lid van Hitlers NSDAP (*National Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei*) en evenzeer een souteneur. Begin jaren 1930 werd Vanniesbecq beschuldigd van moord op een wisselagent, maar bij gebrek aan bewijzen vrijgelaten. Omstreeks die periode kwam hij in de Vlaamsche Militie terecht. Tussendoor zou hij ook even met het communisme hebben geflirt.⁷

Gustaaf Vanniesbecq was de oudste zoon van een gewezen officier van de genie, Antoine Vanniesbecq, oud-strijder van de Eerste Wereldoorlog, oorlogsinvalide en praktiserend katholiek. Vader Antoine was politiek

totaal anders georiënteerd dan zijn zoon. In de tussenoorlogse periode werd hij een vurige militant van de Waalse Beweging. Hij toonde zich een aanhanger van de aanhechting van Wallonië bij Frankrijk en beschouwde dat als een terugkeer naar de grote Gallische natie. Antoine Vanniesbecq had het blijkbaar moeilijk met de opvoeding van zijn vijf kinderen. Niet alleen was er Gustaaf, bovendien waren zijn twee oudste dochters gehuwd *'avec des individus peu recommandables au point de vue moral'*. Daarnaast had hij nog twee andere dochters.⁸

Antoon Lint, loodgieter van beroep en later bediende, was een jaar jonger dan Gustaaf Vanniesbecq en woonde in Berchem, waar hij op 28 april 1914 was geboren.

René Bollaerts, zoon van een kolenhandelaar, was net als Gustaaf Vanniesbecq in Deurne geboren, op 18 oktober 1915. Hij was dus twee jaar jonger dan Vanniesbecq. Ook hij kwam uit een katholiek gezin en had tot zijn vijftiende lager onderwijs gevolgd aan de gemeenteschool in de Sint-Rochusstraat in Deurne. In een naoorlogs psychiatrisch rapport werd hij getypeerd als 'een ziekelijk kind'. Hij leed blijkbaar aan epilepsieaanvalen en was in behandeling bij de Deurnse huisarts Edgard Muylle, een leidinggevend lid van de Antwerpse Kristene Vlaamsche Volkspartij (KVV, 1925-1933). Binnen de KVV behoorde Muylle tot de extremistische, anti-parlementaire vleugel, die naar het nationaal-socialisme zou evolueren.

In het gezin Muylle leerde Bollaerts 'de diepgang van het Vlaams-nationalisme kennen, en ondergaan'.⁹

Via een van zijn schoonzussen, zelf een diamantverstelster, kwam René Bollaerts als arbeider in de diamantindustrie terecht. Na twee jaar – omstreeks 1932 – ontstond er een 'misverstand' met zijn (Joodse?) werkgever en moest hij het diamantatelier verlaten. Daarna kwam hij onder meer als chauffeur in de zaak van zijn

René Bollaerts tijdens zijn legerdienst als chauffeur, 1933. (Foto Auditoraat-Generaal)

vader terecht. Even probeerde hij nog bij een elektricien werk te vinden, maar deze werd zwaar ziek en moest zijn zaak opgeven.¹⁰

Nadat René Bollaerts opnieuw bij zijn vader tewerkgesteld was, raakte hij met zijn ouders in ‘onenigheid’, waarop hij opnieuw in de – zwaar door de economische crisis getroffen – diamantsector belandde. Hij was vaak werkloos en volgde een jaar avondles in de Luchtvaartschool op de Antwerpse Paardenmarkt. Maar door het uitbreken van de oorlog kon hij zijn brevet niet halen. Afgaande op enkele foto’s was hij tussendoor ook een tijd matroos op de *Léopoldville*, waar hij zwarte bemanningsleden als collega’s had. Zo leerde hij wellicht in 1933 Hylal Wladislawa kennen, de stiefdochter van een Duitse zeekapitein uit de Vrijstad Dantzig, met wie hij in 1935 in het huwelijk trad. Zij was even anti-Joodsgezind als haar man. In 1938 vroeg Bollaerts, zelf zoon van een Duitse moeder, (tevergeefs)

René Bollaerts' vrouw Hylal Wladislawa.
(Foto Auditoraat-Generaal)

de Duitse nationaliteit aan. Datzelfde jaar maakte hij blijkbaar ook deel uit van de toen in Antwerpen gestichte nazigroupuscule Dietsche Arbeiderspartij DAP, zie verder.¹¹

René Bollaerts was ook kunstzinnig aangelegd. Op een foto zien we hem achter zijn schildersezels, samen met twee schattige kinderen.

Op 30 november 1931 stapte Jef Missoorten met zijn Antwerpse Vlaamse Militie over naar het in dat jaar opgerichte Verbond van Dietsche Nationaal Solidaristen (Verdinaso). Het Verdinaso kan de heraut van het antisemitisme in het *Vlaams*-nationalisme worden genoemd. Wanneer we nationalisme in België overschouwen, treffen we de eerste sporen van antisemitisme in het *Belgisch*-nationalisme aan en dit al vanaf de Eerste Wereldoorlog. En vergeten we daarbij niet dat eeuwenlang de houding tegenover Joden door religieuze factoren werd bepaald. De Joden waren ‘Christusmoordenaars’, woekeraars...

*René Bollaerts achter zijn schildersezel. Zoals heel wat andere toekomstige Jodenjagers was hij kunstzinnig aangelegd en had hij oog voor decor.
(Foto Auditoraat-Generaal)*

*René Bollaerts, zittend vooraan rechts, met familie en kennissen. Een ogenschijnlijk vrolijk, doordeweeks gezelschap.
(Foto Auditoraat-Generaal)*

Joris Van Severen met een van zijn vele vriendinnen, Cecilia De Langhe, de eerste leidster van de Bond van Dinaso Vrouwen en Meisjes (Verdrivo, 1934-1937). Ze was de zus van Jef De Langhe. In 1938 verhuisde Cecilia met haar echtgenoot naar Belgisch Kongo. (Foto ADVN)²²

De leider van het Verdinaso was de West-Vlaamse charismatische dandy en rokkenjager Joris Van Severen.

Daags na Jef Missoortens overstap naar het Verdinaso, op 1 december 1931, werd in Antwerpen de eerste Dinaso-kern gesticht, waarvan het lokaal aanvankelijk in de Sint-Gummarusstraat was gevestigd. Uiteindelijk kwamen de Antwerpse Dinaso's in het Dietsch Huis aan de Italiëlei 239 terecht, tevens het vergaderlokaal van de al genoemde Kristene Vlaamse Volkspartij (KVV) van de advocaat René Lagrou, die eveneens een tijd lid van het Verdinaso was. Volgens geruchten werd het Dinaso-onderkomen met Duits geld gefinancierd. Onder invloed van Lagrou evolueerde de KVV naar het nationaal-socialisme.¹³

Op 10 juli 1932 benoemde Joris Van Severen Jef Missoorten tot nationaal-commandant van de Dinaso Militie, opvolger van de Dietsche Militie en

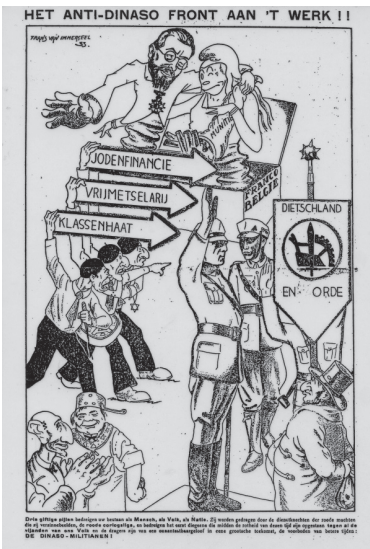

René Lagrou, midden zittend, in zijn Leuvense studententijd, omstreeks 1929. Rechts naast hem zijn boezemvriend Jef De Langhe, de latere theoreticus van het Verdinaso en uitgesproken antisemiet en racist. Beiden werden tijdens de bezetting de stichters en opeenvolgende leiders van de Algemeene SS-Vlaanderen. Links naast hen zit dichter Ferdinand Vercocke, eveneens later lid van de Algemeene SS-Vlaanderen. Alle drie zijn ze West-Vlaming. Achter hen staand, tweede van rechts, Limburger Jan Brans, tijdens de bezetting hoofdredacteur van het VNV-blad Volk en Staat en vurig antisemiet. Zowel Lagrou als De Langhe en Brans zouden zich in de jaren 1930 in Antwerpen vestigen. (Foto Universiteitsarchief KU Leuven)

in 1934 omgevormd tot Dinaso Militanten Orde (DMO). Hoofdman (kapitein) van de Antwerpse Dinaso Militie was Arthur Nollet. Antoon Lint was achtereenvolgens Antwerps ploegleider van de Dinaso Militie en ‘Vendeleider’ van de Dinaso Militanten Orde, een functie die hij minstens tot eind 1936 uitoefende. De leden van de Dinaso Militie droegen hoge marslaarzen en een met die van Hitlers Sturmabteilung (SA) te vergelijken stormpet.¹⁴

De leiding van de Dinaso Militie, met op de achterste rij, tweede van rechts Antoon Lint. Vooraan zevende van links Jef François, naast hem Joris Van Severen, Jef Missoorten en Arthur Nollet. François was toen de tweede man in de Dinaso Militie. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was hij een tijd leider van de Germaansche SS, opvolger van de Algemeene SS-Vlaanderen.¹⁵

Van Jef Missoorten was al snel bekend dat hij het nationaal-socialisme genegen was. In het Antwerpse was de kern van de nationaal-socialistische/'völkisch'-Germaans geïnspireerde leden opvallend groot. Tot de nationaal-socialistische kern behoorden Gustaaf Vanniesbecq, René Bollaerts

Anti-Joodse karikatuur Verdinaso van Frans Van Immerseel. Vooraan links Joris Van Severen. Rechts Jef Missoorten. Tijdens de bezetting trad Van Immerseel toe tot de Algemeene SS-Vlaanderen toe en werd hij Kriegsberichter voor de Waffens-SS. Hij maakte toen een hele reeks karikaturen voor De SS-Man en ontwierp werfplakaten voor de Vlaamse SS. (Karikatuur Archief Joris Van Severen, KU Leuven)

en Antoon Lint. Lint stak zijn bewondering voor nazi-Duitsland niet onder stoelen of banken. Zo las hij op 20 januari 1936 voor de Dinaso-afdeling Bornem voor uit het boek *De strijd om Berlijn*, een Nederlandse vertaling van *Kampf um Berlin* (Berlijn, 1932) van Joseph Goebbels, nazikopstuk en *Reichsleiter für Propaganda* van de NSDAP: ‘Wij moeten onze kracht, wij moeten onze wil, slijpen als een scherpe diamant,’ zo besloot hij, ‘om dan met een niets ontziende kracht, door te snijden, al het rotte, al het vuile, al het enge en kleingeestige dat rondom ons leeft.’¹⁶

Leden van het Verdinaso randden af en toe in Antwerpen Joden aan, of lokten relletjes uit. De aanleiding tot deze incidenten was onduidelijk. Wel hadden deze ongeregelde en enkele keren merkwaardig genoeg plaats in de nasleep van een protestmanifestatie van de Antwerpse Joodse gemeenschap en gebeurde dat opvallend vaak in het weekend.

*Links Frans Van Immerseel in het uniform van de Dinaso Militie. Naast hem de Nederlandse Dinaso Ernst Michel en Frantz Van Dorpe, in de periode 1933-1936 hoofdman van de afdeling Brussel, gouwleider van Brabant en instructeur van de Dinaso Militanten Orde, en rechts Jef Van Bilsen, achtereenvolgens leider van de Verdinaso-studenten aan de katholieke Leuvense universiteit (1932-1936) en afdelingshoofd van het Verdinaso in Brussel (1937-1940). Tijdens de bezetting traden Van Dorpe en Van Bilsen toe tot het verzet. Van Bilsen was toen ook bereid Joodse kinderen te helpen.*¹⁷

Op zondagmiddag 23 april 1933 stapten vijf geüniformeerde en met knuppels gewapende leden van de Dinaso Militie – allen tussen 18 en 25 jaar oud – ‘uitdagend’ door het Jodenkwartier. Ze leken hun reputatie van ‘gedegen vechtjassen’ alle eer te willen aandoen. Tot de bende behoorden Gustaaf Vanniesbecq en René Bollaerts, evenals de kantoorbediende De-

siré De Jongh, elektricien Lodewijk Van der Borght en mecanicien Julius Debloudt. Het liep echter anders af dan verwacht. De Dinaso's werden op een fluitconcert onthaald en op de hoek van de Vestingstraat en de Pelikaanstraat werden ze 'door Joden beetgepakt en duchtig afgeranseld'. Het liep zodanig uit de hand dat de politie met matrakken diende tussen te komen om de Dinaso's te ontzetten en ze naar het politiekantoor te leiden. Een uur later konden ze, onder politiebescherming, naar het Dinaso-lokaal ontkomen.¹⁸

Omstreeks midden 1934 werd het Verdinaso alsmaar verdachter in de ogen van Duitse kringen. De diepere redenen daarvoor waren Joris Van Severens op handen zijnde 'Nieuwe Marsrichting' van juli 1934, die een breuk met het volksnationalisme en radicaal anti-belgicisme behelsde en zijn vermoede contacten met Franstalige fascistische kringen. Ongeveer tegelijkertijd begon fascistisch Italië meer interesse voor het Verdinaso te tonen.¹⁹

De 'Nieuwe Marsrichting' had tot gevolg dat een aantal uitgesproken nationaal-socialisten en antisemieten, zoals Gustaaf Vanniesbecq en Ward Hermans, het Verdinaso de rug toekeerden. Naast de 'Nieuwe Marsrichting' zorgden ook de steeds terugkerende strubbelingen – typerend voor extremistische organisaties – voor een leegloop van het Verdinaso. Dat zou binnen de Antwerpse afdeling van het Verdinaso in augustus 1934 tot het ontslag van Dinaso Militie-hoofdman Arthur Nollet leiden. Ongeveer twee maanden later richtte Nollet samen met Gustaaf Vanniesbecq en Ward Hermans een Dinaso Oppositieblok op.²⁰

Ward Hermans vertoefde vanaf het einde van de jaren 1920 regelmatig in Duitsland en onderhield contacten met Duitse *Abwehr*-agenten (spionnen). In 1932 had hij in Rostock deelgenomen aan het *Deutsch-Nordisch Kongress*, waar de (nationaal-socialistische) idee van de 'Nordische superioriteit' werd gepreekt. Op zijn terugreis deed hij Berlijn aan en woonde er een verkiezingsmeeting van Joseph Goebbels en Adolf Hitler bij.²¹ Vanaf het begin van de jaren 1930 begon hij anti-Joodse brochures te publiceren. Zijn in 1933 verschenen *Jodendom, Marxisme en wereldheerschappij. Levensvraagstukken voor ons volk! Vlaamsche nationalistien dit is voor u!* werd een ware topper in anti-Joodse kringen en werd door alle antisemitische bladen uitgebreid aangeprezen. De Joden zouden via het communisme de wereld willen veroveren, luidde de stelling. Dat er een band was tussen

Jodendom en communisme was een mening die ook in alle katholieke middens leefde. Hermans' boek kreeg via Nederland steun van nazipropagandisten.²²

Links Ward Hermans als vurig redenaar.²³

Rechts zijn eerste antisemitische publicatie. (Collectie Lieven Saerens)

De spreekbuis van het Dinaso-Oppositieblok was *Dietschland en Orde*. De organisatie erkende 'antisemitisch' te zijn en verstond hieronder 'het ontnemen van burgerlijke vrijheden, naturalisatiemogelijkheden en het onmogelijk maken van assimilatie met de Dietsche bevolking'. Gezien Ward Hermans' vroegere banden met 'neutrale' middenstandskringen, leek het bijna vanzelfsprekend dat de publicatie ook de middenstandskaart trok: 'Volksgenoot koopt niet bij den Jood'.²⁴ Al na enkele nummers hield *Dietschland en Orde* het echter voor bekeken.

Bij de parlamentsverkiezingen van 1936 bekleedde Ward Hermans de eerste plaats op de lijst van het Vlaamsch Nationaal Blok (VNB). Op de tweede plaats stond René Lagrou. Het VNB moest het mogelijk maken om Vlaams-nationalistische stemmentrekkers die niet tot het VNV behoorden, binnen te halen.

Daarna zou Gustaaf Vanniesbecq als 'Hausknecht' in dienst getreden zijn bij de Antwerpse geneesheer-tandarts Jan Laureys, een gewezen activist (collaborateur) in de Eerste Wereldoorlog. Hoelang Vanniesbecq voor Laureys werkte, is niet bekend. Ondanks Laureys' verleden was het een wat vreemde combinatie. In die periode was Laureys een hevig antifascist en tegenstander van het antisemitisme. In 1934 had Laureys het Anti-Kapitalistisch Blok opgericht, dat een gematigd communisme propageerde.

Door zijn weerzin voor het antisemitisme en alles wat 'inhumaan' was, bestempelde hij nazi-Duitsland als 'waardeloos' en bood hij hulp aan Joden. 'Het antisemitisme is voor ons slechts de woekeruitgroeï van een haatelijk nationalisme' schreef hij. En over *Der Stürmer* klonk het: 'Men moet een idioot zijn of denken dat men voor idioten schrijft om argumenten van dit soort tegen politieke tegenstrevers uit te spelen.'²⁵